

Bálint István

KORUNK KÉRDÉSE: A VAGYON-VISSZASZÁRMAZTATÁS

*Rendhagyó könyvismertetés a Vajdasági Magyar Tudományos Társaság
egy kiadványáról*

A Vajdasági Magyar Tudományos Társaság 2004. november 7-én Újvidéken *Vagyon-visszaszármaztatás és privatizáció a rendszerváltó országokban* címmel tudományos tanácskozást szervezett. Ennek a tanácskozásnak az anyaga ugyanezzel a címmel könyv alakban is megjelent (Atlantis Kiadó, Újvidék, 2005). Írásunkat azért neveztük rendhagyó könyvismertetésnek, mert kísérletet teszünk a könyvben és a tanácskozás referátumaiban, felszólalásaiban tárgyalt kérdéskörnek általános – de természetesen csak vázlatos – bemutatására.

A KISEBBSÉG ÉS A VAGYON-VISSZASZÁRMAZTATÁS

A vagyon-visszaszármaztatás kérdését az teszi bonyolulttá, hogy benne sok minden összegubancolódik, a problémáknak ez a gubanca napjaink egyik sokat emlegetett, de egyben egyik legnehezebben megoldható kérdése. A tanácskozás résztvevői első helyre tették a kérdéskörnek kisebbségi vonatkozását, amit röviden az Igazságot a magyaroknak jelszóval foglalhatnánk össze. Joggal állapítja meg a könyv előszava: „Kisebbségi szempontból is rendkívüli jelentőséggel bír a vagyon-visszaszármaztatás.” És joggal hangsúlyozta Szalma József, a tanácskozás egyik előadója: „A vajdasági magyarok szemszögéből különleges jelentőséggel bír az államosított mezőgazdasági földvagyon visszaszármaztatása eredeti tulajdonosaiknak.” Vagy mint az egyik felszólaló, Kovács László mondta: „Ha a termőföld megmarad magyar kézben és a visszajáró nem kerül adásvétellel a más vidékről érkezők, a nem magyarok kezébe, s a magyarság nem maradna ki a privatizációból, akkor gazdaságilag, főleg a mezőgazdaság szempontjából megerősödne.” A vagyon-visszaszármaztatás kérdésének megoldása ugyanis egyik lényeges része lehet általában a kisebbségek, konkrétan a vajdasági magyarság hátrányos helyzete javításának.

A tanácskozás résztvevői ennek a tételnek az igazolásával egész Trianonig mennek vissza, ami természetes, hisz a kialakult hátrányos helyzet a trianoni béke-megállapodás következménye. Elsősorban a tanácskozás egyik felszólalója, Kovács László – konkrétan Topolya példáján –, de több más résztvevője is kimutatta, hogy

a trianoni megállapodás alapvető következménye nem egyszerűen a határok megváltoztatása volt, hanem az, hogy a magyarság kisebbségi sorsba kerülésével megindult elszegényedése, vagyonának elkobzása, amivel együttjárt – az elkobzott vagyonnak az új telepesekhez juttatásával – a nemzeti összetétel megváltoztatása, az „uralkodó nemzet” tagjainak kedvezőbb helyzetbe juttatása. Ezzel kezdetét vette a kisebbségek hátrányos anyagi alapjának kialakítása. (Szalma József arra is utalt, hogy ez a mozzanat bonyolította, sőt deformálta a vagyon-visszaszármaztatást Magyarországon, „többek között azért, mert a magyar tulajdonok sokszor határon túl maradtak, az ún. utódállamokban”.)

A második világháború következményei csak súlyosbították ezt a hátrányos helyzetet, és új elemekkel bővítették a vagyon-visszaszármaztatás kérdéskörét. Az ún. Beneš-dekrétumokkal kapcsolatos bonyodalmak csak részben illusztrálják ezt. (E bonyodalmakra utal dr. Szalma azzal a megállapításával, hogy „Szlovákia azért nem végezte el a nemzeti földalap denacionalizálását, mert »tartott« attól, hogy a [szlovákiai és anyaországi] magyarok így visszakapják a volt csehszlovák állam által nacionalizált vagyonaikat”.) A németek és – több országban – a magyarok kollektív bűnössé nyilvánítása és ezzel részben kiüldözésük, valamint vagyonuk elkobzása az egyik eleme annak, hogy a vagyon-visszaszármaztatás napjaink egyik legbonyolultabb problémájává vált. A Beneš-dekrétumok érvénytelenítésével kapcsolatos vita – ennek a kérdésnek a felvetése Csehország és Szlovákia EU-csatlakozásával kapcsolatban – ezekre a bonyodalmakra utalt. Mert nemcsak arról van szó, hogy ez a két ország nem tudja felmérni, milyen következményekkel járna a dekrétumok érvénytelenítése, még csak nem is pusztán arról, hogy nem hajlandóak vállalni ezeket a következményeket, elsősorban nem képesek és készek a magyarokkal szemben elkövetett igazságtalanság beismerésére és részleges orvoslására. Az igazi probléma, hogy itt a második világháború következményeiről van szó, amelyekről az az általános vélemény, hogy ezt a kérdést nem szabad bolygatni. Mert az alapvető gond nem az, hogy igazságtalanságot követtek el a magyarokkal szemben, hanem az, hogy nagyhatalmi megállapodással jelentősen nyugatabbra tolták a Szovjetunió határait, és ezért Lengyelországot Németország területének egy részével kárpótolták, ami tömeges kitelepítéssel (ezt egészítette ki a németek kiűzése – szintén nagyhatalmi döntéssel – számos országból) és vagyonelkobzással járt. Ma senki sem tartja lehetségesnek, hogy ehhez hozzányúljon.

Szerbia esetében a kérdésnek ez a vonatkozása sajátosan vetődik fel. Egyedül az elüldözött németek vagyonának kérdése jutott valamilyen megoldáshoz. (A titói Jugoszláviában államtitokként kezelték, hogy Németország vita nélkül elfogadta Jugoszlávia hadikárpótlási igényét, csak mellé tette a Jugoszláviában maradt német vagyonnak – az utolsó tyúkgig menő – jegyzékét, és ennek a vagyonnak az összegét levonták a kért kártérítési összegből.) A gyűjtőtáborba hurcolt zsidók vagyonának kérdését nem oldották teljesen meg, elsősorban azért, mert a vállalatokat, üzleteket, gyógyszerárakat közben államosították, a földbirtokok nagyságát maximálták, tehát arról sem lehetett szó, hogy ezt a vagyont a zsidók visszakapják. A magyarok esetében pedig Szerbia még addig sem jutott el, hogy beismerje a magyarok ellen

elkövetett szörnyű bünt, kb. minden tizedik vajdasági magyar legyilkolását. Így nem juthatott el az ezzel a népiirtással járó vagyoni következmények jóvátételéig sem. (Elsősorban a kitelepített csúrogi és máshol élő magyarok kárpótlásáig, de a népiirtással okvetlenül járó egyéb anyagi károk megtérítéséig sem. Ezzel kapcsolatban a könyv tartalmazza Uri Ferenc *A csúrogi magyarok vagyonának visszaszármaztatásáról* című hozzászólását.)

A második világháború után a kisebbségek kárára tovább változott Vajdaság nemzeti összetétele. Elsősorban azzal, hogy az elkobzott vagyont ismét a telepések kapták. A magánvagyon ellen fogatosított intézkedések (az államosítás és nacionalizálás, előbb a „nagy” majd a „kis maximum” feletti földek elkobzása, a földek és a vagyon más részeinek büntetesként – elsősorban a terménybeadási kötelezettség elmulasztása miatti szankcióként – történő elvétele stb.) tovább rombolták a kisebbség, a vajdasági magyarok anyagi alapját, szegényítették ezt a kisebbséget, csökkentve a képességét arra is, hogy problémáit – legalább részben – saját erejéből oldja meg. Elkobozták a magyar egyházak, kultúregyesületek, szervezetek stb. vagyonát, közvetlenül gyengítve ezzel a magyar kisebbség politikai, társadalmi és kulturális életének anyagi alapját. Ezzel kapcsolatban hangsúlyozta felszólalásában Girizd Mária a vagyon-visszaszármaztatás kérdésének kapcsolódását a kisebbségi lét egyik fontos követelményéhez: „Jöjjön létre újra a megsemmisített középosztály, mert amióta a világ világ, a társadalom tartópillére volt.” (A tanácskozás egyik felszólalója, dr. Erdősi József a könyvben *A mitrovicai Magyar Művelődési Egyesület helyiségeinek visszaszármaztatási problémái* című felszólalásában egy konkrét példán ismertette ezt a kérdést.) A rendszerváltás vesztesei is főleg a kisebbségek lettek. Elsősorban azért, mert megszűnt az az osztogató állam, amely törődött problémáikkal, de ugyanakkor kimaradtak a rendszerváltás olyan fordulataiból, amelyek a többségi nemzetnél a gazdagabbak legalább egy kis rétegének megteremtésével jártak. Mindezzel együtt lett a vagyon-visszaszármaztatás a kisebbségek, konkrétan a vajdasági magyarok hátrányos helyzete enyhítésének, a kisebbségi lét anyagi alapja erősítésének egyik eszköze, és a vagyon-visszaszármaztatás az egyik indokolt kisebbségi követelés. Kettős vonatkozásban. Egyrészt jogos az igény, hogy a nemzetközi joggal összhangban törlik a „kollektív bűnösség” miatt kimondott igazságtalanságot, amire a Tartományi Képviselőház tett is kísérletet, de a mai jogrendszerben ez nem elegendő. Másrészt: ha az állam visszaszorulásával mindinkább nekik maguknak kell gondoskodniuk társadalmi és kulturális életük szükségleteiről, akkor rendelkezniük is kell az ehhez szükséges eszközökkel. A vagyon-visszaszármaztatás nem teljes megoldás ebből a szempontból, de lényeges lépés a megoldás, a kisebbségek anyagai alapjának erősítése felé.

A TÖBBI PROBLÉMA GUBANCA

A vagyon-visszaszármaztatás kérdése bonyolultságának azonban csak egyik – természetesen a leglényegesebb és a kérdés megoldásának nehézségét alkotó tényezők között a legfontosabb – eleme, hogy milyen nehéz még ma – az egységesítés és az egyesült államok felé haladó Európában – is rendezni a kisebbségek helyzetét.

(Mert nyilvánvalóan könnyebb lenne ezt a kérdést is racionálisan kezelni, ha a kisebbségek helyzete javítása szándékának elmaradása, a kisebbségekkel szembeni bizalmatlanság, sőt ellenséges hangulat nem vinne irracionális elemeket ebbe a kérdésbe is.) Emellett azonban vannak más elemek is, amelyek bonyolítják ennek a kérdésnek a megoldását. E sok probléma közül csak hármat említenék meg, mintegy vázolva a problémák széles skálájának (az innen-ezen át-eddig) csomópontjait, mellőzve, hogy még mennyi probléma lehetséges.

A vagyon-visszaszármaztatást bonyolító problémák hosszú sora ugyanis azzal kezdődik, hogy e kérdés megoldása elválaszthatatlan a rendszerváltástól. Szalma előadásának központi témája éppen az, hogyan lesz a magántulajdon megszüntetése államosítás útján az államszocialista rendszer megteremtésének lényeges eszköze, és válik a privatizálás meg a vagyon-visszaszármaztatás a rendszerváltás végrehajtásának leglényegesebb módjává. (Ide kapcsolódik még id. Korhecz Tamás A vagyon-visszaszármaztatás és kárpótlás a várható törvénytervezetek [javaslatok] és privatizáció fényében című előadása, valamint Balla Ferenc és Balla István közös dolgozata: A vagyon-visszaszármaztatás és privatizáció a bezdáni helytörténeti adatok alapján címmel.) Ez már önmagában elég lenne annak illusztrálására, hogy milyen bonyolult ennek a kérdésnek a megoldása, hisz maga a rendszerváltás – amellyől elválaszthatatlan – is egy rendkívül bonyolult folyamat. Ugyanakkor azonban utal arra is, hogy a rendszerváltás bonyolultságába és nehézségeibe belevegyülnek olyan elemek is, amelyek arra mutatnak, hogy nem lehet mindent elintézni az általa „államszocialistának” nevezett rendszer elítélésével.

Nemcsak arra gondolunk, hogy – mint Szalma is kimutatta – maga az államosítás és a vagyon elkobzása megtalálható már Saint Simon, Simon de Sismondi és Proudhon elméleteiben, hanem sokkal inkább arra, hogy a privatizáció nemcsak része annak a rendszerváltásnak, amely a vagyon-visszaszármaztatást is lehetővé teszi, hanem egyben olyan folyamat is, amely akadály is lehet a vagyon-visszaszármaztatásnak. (Az elméleti fejtegetések csak részben utalnak erre, de Grisza Mária felszólalásában konkrétan kitér rá, amikor megállapítja: „A temerini egyesület öt tagjának vagyont eladták olcsó pénzért, itt máris elégtelenre vizsgázott a »demokrácia«, fájóbb az, hogy az új vásárlók között van olyan is aki földet vagy házat vár vissza a törvény meghozatalától.”) A privatizáció alapvető célja és hajtóereje nem az igazságtétel, az államszocialista rendszer károsultjainak kárpótlása, hanem a tulajdonviszonyok – minél gyorsabb – megváltoztatása, a hátrányait megannyi formában bizonyító állami tulajdon felszámolása, hogy helyét minél előbb a nagyobb hatékonyságra képes magántulajdon – mint a piacgazdálkodás alapja – foglalhassa el. Ennek a gyors fordulatnak a jegyében a rendszerváltás egyáltalán nem törődik azzal, hogy a társadalom nagy többsége új igazságtalanságként éli meg, hogy egyesek – elsősorban kapcsolataikat, befolyásukat kihasználva – hihetetlen vagyona tesznek szert. (Az elszegényedett Oroszországban 27 olyan dollármilliomos lett, aki ott van a világ 100 leggazdagabb emberének listáján, a listán szereplők között számban az amerikaiak után rögtön az oroszok következnek.)

Közben a gyorsaság oltárán nemcsak a kérdés szociális mozzanatát áldozzák fel, hanem arra sincs idő, hogy kivárják a vagyon-visszaszármaztatás kérdésének meg-

oldását a privatizáció előtt. Így gyakran megtörténik az egész térségben, hogy olyasmit is privatizálnak, amire valaki a vagyon-visszaszármaztatás alapján jogot formál. Márpedig a privatizálással már a visszakövetelt vagyonra is vonatkozik a magántulajdon sérthetlenségének az az elve, amely a visszaszármaztatás jogi alapja. (Kelet-Európában sok újjgazdaggal kapcsolatban feszegetik: hogyan tudott ez vagy az a politikai kapcsolatainak kihasználásával ekkora vagyonra szert tenni, de ez értelmetlen politikai játékká válik, még akkor is, ha ezekben az országokban természetesen veszik az állami befolyással való visszaélés kárhóztatását. Mert a meggazdagodás ilyen formájának megkérdőjelezése a rendszerváltás megkérdőjelezése, ami teljes egészében megengedhetetlen. Sőt, a világ rossz néven vette még azt is, hogy Oroszországban az újjgazdagok vékony rétege hatalmának korlátozására elővették a piacgazdálkodás másik elvét: ha valakinek ekkora jövedelme van, akkor erre megfelelő adót is kell fizetnie. És Putyin elnöknek nemzetközi nyomásra – a közvélemény hangulatával szemben – meg kellett ígérnie, hogy szó sem lesz a privatizálás felülvizsgálásáról.) Ami nyilvánvalóvá teszi, hogy a privatizálás a vagyon-visszaszármaztatás elvével szemben is védelmet kap, hogy az új rendszer megteremtésének és a jogbiztonságnak az elve most már a visszaszármaztatás akadályává legyen, bonyolítva ezt az egész kérdéskört.

A vagyon-visszaszármaztatást bonyolító gubancnak az általunk felállított konstrukció következő láncszeme (a privatizáció problémájától ezen a problémán át láncszem), hogy a visszaszármaztatás nem pusztán a rendszerváltás problematikájának a része, hanem általában része a forradalom és restitúció egész történelmi kérdéskörének. És ezzel összhangban kapcsolódik a földreform kérdéséhez is. (A nálunk végrehajtott földreformról szól a könyvben közölt felszólalások közül id. Pál Sándor Reflexiók a vagyon-visszaszármaztatásról című hozzászólása.) Mellékesebb mozzanat, hogy Szerbiában a földreform és a vallási vagyon elkobzása nem a kommunisták hatalomra kerülésével, hanem a királyi Jugoszláviával kezdődött. Márpedig nyilvánvaló, hogy a vagyon-visszaszármaztatás nem vonatkozik – a jelenlegi körülmények között nem is vonatkozhat – a trianoni békeszerződés alapján a kisebbségekkel és egyházaikkal szemben elkövetett igazságtalanságok orvoslására, hanem csak az államszocialista rendszer által elkövetett igazságtalanságok orvoslására tesznek kísérletet. (Ezzel kapcsolatban kell megemlíteni, hogy Romániában milyen bonyolult a vallási vagyon visszaadása. Mint Szalma megállapítja: „A volt egyházi tulajdon egy részét a magyar egyházak visszakapják, de másik nagyon jelentős részüket – amely korábban tulajdonukban volt – nem.” És ez csak egy része annak, hogy ebben az országban az elmúlt hónapokban a volt tulajdonosok tízezrei veszítették el az államosított ingatlanjaik visszaszerzését célzó pereiket.) Sokkal lényegesebb mozzanat, hogy a visszaszármaztatás elé akadályt állít még két mozzanat.

Az egyik, hogy a forradalmi változásokat kísérő restitúciót a valóság adta lehetőségek mindig bizonyos korlátok közé szorítják. A világ egyetlen forradalma után sem sikerült a restitúciónak visszaállítani a forradalom előtti állapotot, a felborított tulajdonviszonyokat. (Ezzel kapcsolatban emlékeztetni kell rá, hogy a világ legradikálisabb forradalma a francia volt, az arisztokrácia tagjainak kivégzésével vagy egy-

szerűen meglincselésével, a templomok kórházzá alakításával, és a restitúció nem állíthatta mindenütt vissza a forradalom előtti állapotokat. Még kevésbé állítható vissza – már azért sem, mert a több mint hetven év után bekövetkezett fordulat nem klasszikus restitúció – a forradalom előtti állapot Oroszországban. És mivel a nálunk és általában Kelet-Európában bekövetkezett változásnak is vannak forradalmi elemei, itt sem állítható vissza teljes egészében az előző állapot, különben is, nem klasszikus restitúcióról van szó.)

A földreformmal teremtett állapot visszaállításának határa van. Az alapvető kérdés ezzel kapcsolatban, hogy meddig mennek a földreformmal elvett vagyon visszazármaztatásával. Jugoszláviában csak a „kis maximum” felett elvett földek visszaadása történt meg. (A folyamat leállításában szerephez jutott az a keserű tapasztalat is, hogy ez a földvisszaadás kárt okozott a mezőgazdaságnak. Elsősorban is máig érezteti kedvezőtlen hatását a föld árának leverésében, mivel a visszaadással földhöz jutók első gondja az volt, hogy a visszakapott földet minél előbb és bármilyen áron eladják. Ezzel állt elő az a helyzet, hogy Jugoszlávia szétesése előtt Vajdaságban öt hold föld árán lakást lehetett venni Újvidéken, ma már egy hold föld árán legfeljebb egy tehenet lehet venni, és alig elegendő egy négytagú család kissé gondtalanabb nyaralásának fedezésére.) De a vagyon-visszazármaztatás egyetlen országban sem ment el a földreform visszaállításáig, a trianoni szerződés következményei orvoslásának lehetősége pedig sehol fel sem vetődött. (Itt kell kiigazítanunk a tanácskozáson és a könyvben említett elég gyakori megállapítást. A könyv ugyanis már előszavában megemlíti: a vagyon-visszazármaztatás egészében csak a volt Kelet-Németországban történt meg, majd Szalma ezt állítja: „egyedül ebben az ország-részben valósult meg a szinte teljes restitúció”, de Bíró György magyarországi egyetemi tanár is említette előadásában: „A reprivatizáció a volt NDK-ban és Csehországban ment a legmesszebbre.” Mivel a tanácskozás idején még nem foglalkozott vele a világsajtó, nem vették ugyanis figyelembe, hogy a földreform visszaállítása az egykori NDK-ban sem történt meg. Mint végső instancia, a strasbourgi Európai Bíróság ugyanis csak az idén március végén vetette el a kelet-németországi földbirtokosok, a junkerek felebbezését az ellen, hogy Németország nem adta vissza – és még általuk méltányosnak tartott kártérítést sem fizetett – az 1945 és 1949 között a szovjet megszálló hatóságok által a földreform keretében elkobozott földjeiket.)

Végül a vagyon-visszazármaztatásnak határt szabnak az államosítás-nacionalizálás után bekövetkezett változások. A tanácskozás résztvevői közül Grísza Mária beszélt róla, de a vagyon-visszazármaztatással kapcsolatban általában sok szó esett arról, hogy hány mai vállalat volt az államosítás előtt magántulajdonban. (Csak Szabadkát nézve felsorolható a Pionir, a Fidelinka, a Partizán, a November 29. stb.) E vállalatok visszaadása, sőt még az esetleges kártérítés összegének megállapítása elé is akadályt gördít két körülmény. Egyrészt az, hogy ezekben a vállalatokban szinte már semmi sincs az egykor államosított vagyonból. Másrészt az, hogy a gazdaságban végbement kedvezőtlen folyamatok folytán ezek a vállalatok tönkrementek, esetleg nem is vagyont, hanem csak adóssághalmazt képeznek. Mit lehet itt visszaadni vagy akár mi után kell kártérítést fizetni? Leggakrabban azt a megoldást vá-

lasztották, hogy természetbeni visszaadás helyett kártérítést fizettek. Az ilyen címen kifizetett pénz azonban hozzájárult a rendszerváltás utáni elszegényedéshez. (Az egyéb tényezők mellett akkor rögtön végre kellett hajtani az iparnak azt a strukturális átalakítását, amit a fejlett Európa már előbb végrehajtott, amikor áruházzakká alakították át a norvég hajógyárakat; megkezdődött az állami vagyon széthúzása, a vállalatok tönkremenése stb.) Mert a társadalom pénzét adta olyan vagyonnak a megvételére, ami már az állam kezében volt. De lényeges mozzanat, hogy a kárpótlás a társadalmi vagyon újrafelosztásának, az állami vagyon helyébe lépő magántulajdon megteremtésének, az új vagyonosabb réteg kialakításának a legigazságosabb és a társadalom által legkönnyebben elviselhető módja volt.

Eddig a tanácskozás és a könyv kapcsán a vagyon-visszaszármaztatás nehézségeit ecseteltük. Onnan, hogy mekkora akadályt állít a vagyon-visszaszármaztatás elé, hogy az a kisebbségek – konkrétan a magyarok – ellen elkövetett igazságtalanságok jóvátételének egyik leghatékonyabb eszköze lehet. És éppen ezért akadályokat állít elébe nemcsak az, hogy Trianon objektíve nem csinálható vissza, hanem szubjektíve is akadályai vannak a legalább részleges orvoslásnak: az, hogy a térség népei tovább folytatják Trianon körüli harcukat; az, hogy még mindig nem hajlandók elismerni még a második világháború után a kisebbségek ellen elkövetett bűnöket sem; az, hogy társadalmilag és politikailag nem értek meg a feltételek a kisebbségek tényleges egyenjogúságának szavatolására stb. Azon át, hogy a rendszerváltás nemcsak szövetséges, hanem – a tulajdonviszonyok gyors megváltoztatásának követelményével, vagyis azzal, hogy nincs idő a visszaszármaztatás kérdésének megoldására várni az állami tulajdon felszámolásában – akadály is a vagyon-visszaszármaztatásnak, azzal, amit a tanácskozás résztvevői úgy fogalmaztak meg, hogy „eladják azt, ami nem az övéké”. Addig, hogy a vagyon-visszaszármaztatás akadály is a változások visszacsinálásának képtelensége. Azzal is, hogy bizonyos történelmi vívmányok – elsősorban a földreform – nem semmisíthetők meg, de azzal is, hogy időközben olyan változások játszódtak le, amelyek a tényleges visszaadást lehetetlenné teszik, még a kárpótlás módjának és összegének megállapítását is megnehezítik. A kép teljesebbé tételére foglalkoznunk kell a kérdésnek még két vonatkozásával. Egyrészt azzal, hogy a vagyon-visszaszármaztatás nehézségei hogyan vezettek oda, amit a tanácskozás egyik előadója – Prugberger Tamás magyarországi egyetemi tanár – elvtelen kompromisszumnak minősített. Másrészt azzal, hogy ezek a nehézségek – a politikai akarat hiányával párosulva – Szerbiában hogyan vezettek az egész folyamat elakadásához.

„ELVTELEN KOMPROMISSZUMOK” MAGYARORSZÁGON

A tanácskozás résztvevői – elsősorban Szalma József és a két vendég társelőadó, Bíró György és Makó Péter – kimutatták: a kérdés bonyolultsága miatt a rendszerváltás valamennyi országában felvetődött a kérdés, hogy a vagyon-visszaszármaztatást kárpótlás vagy reprivatizáció formájában oldják-e meg. (Szalma József és a két társelőadó felsorolta, hogy egyes országok hogyan oldották meg ezt a dilemmát.) Az említett társelőadók ennek a dilemmának a megoldását részletezik Magyar-

országban. Elsősorban ismertetik a kárpótlás és vagyon-visszaszármaztatás alakulását az első kárpótlási törvénytől az ötödikig. Ismertetik, hogy mindennek végeredményeként kialakult egy megoldás, amelynek két jellemzőjét emelték ki. Az egyik az, hogy nem történt meg az elvett vagyon visszaadása, hanem ehelyett – a felbecsült érték arányában – azt kárpótlási jeggyel térítették meg. (Külön szólnak utána a kárpótlási jegyek földvásárlásra vagy a privatizáció folyamatában üzletek, vállalatok, részvények stb. vásárlására való felhasználásáról.) A másik pedig, hogy még az elvett vagyon értékének ilyen kárpótlása sem volt teljes, mert 200 ezer forintig az elvett vagyon kárpótlási jegy formájában teljes egészében visszatért, a fenti összegben felül azonban – az előadók megfogalmazásában – „degresszíven csökkent az összeg, és felső határként ötmillió forint volt megállapítva”.

Az előadók helyeslő vagy elmarasztaló ítélet nélkül igyekeznek csak megvilágítani a magyarországi megoldást. Sőt még érveket is találnak annak indoklására. Elsősorban is arra mutatnak rá, hogy diszkrimináció lett volna egyes polgárok felé, ha különbséget tettek volna azok között, akiknek a földjét meg azok között, akikről gyárakat, üzletüket, házukat vették el. Szerintük ugyanis a földet elvben vissza lehetett volna adni, a gyárak, üzletek, házak zömét viszont nem. Ezzel kapcsolatban hivatkoznak az Alkotmánybíróság megállapítására, hogy – idézve az előadásból, amelynek nyomtatott szövegében a szerzők egyes szavakat ki is emeltek: „az Alkotmányból nem vezethető le az a kötelezettség, hogy az állam adja vissza a korábbi rendszerekben elvont tulajdont az eredeti tulajdonosoknak, még akkor sem, ha az új jogállam mércéjével mérve azt alkotmányellenesen vette el”. A külön előadással szereplő harmadik magyarországi előadó – Prugberger Tamás miskolci és debreceni egyetemi tanár – már nem törekszik ilyen objektivitásra, hisz nem titkolja, hogy ő egyértelműen az elvett föld természetben való visszaadásának híve.

Ismerteti, hogy ebben a kérdésben a magyarországi viták során négy irányzat alakult ki. Az első – az általa radikálisnak nevezett – irányzat szerint az eredeti állapotot kell visszaállítani, vagyis mindenkinek vissza kell adni a saját földjét. A másik – általa mérsékeltnek nevezett – irányzat a mezőgazdaság és általában a nemzetgazdaság zavartalanabb és hatékonyabb működése érdekében csak azoknak adta volna vissza saját földterületüket, akik annak művelésbeviteléről és művelésben tartásáról gondoskodnak. A harmadik – szerintünk az állam érdekei mellett kiálló – irányzat az adósságteher csökkentése érdekében a részleges és közvetett pénzügyi kártalanítás, vagyis amellel állt ki, hogy az elvett vagyonért részleges és közvetett térítést adjanak. A negyedik – a szerző által reformkommunistának nevezett – irányzat a jugoszláv társult munkaszervezetek öngazgatási modelljének alapján akarta úgy átszervezni a gazdaságot, hogy az elvett vagyont visszakapják, de az mégis egyben maradjon. A szerző kimutatja a végül – nagy viták után – felülkerekedő megoldásnak a hibáit és következményeit, a föld árának leverésétől a kárpótlási jegyekkel való spekulációkon át a sokszor botrányba fulladó földárverésekig. Végkövetkeztetése pedig elég lesújtó a magyarországi megoldásra és az azt választó politikai erőkre nézve: „Összegezve az eddigieket, nyugodtan elmondható, hogy az agrárprivatizáció és reprivatizáció Magyarországon elvtelen kompromisszumok mel-

lett valósult meg, ami tönkretette és tönkreteszi a magyar gazdákat és az egész mezőgazdaságot. E téren pedig komoly felelősség terheli valamennyi kormány agrár-gazdasági politikáját.” És tény marad, hogy a magyar paraszt csak a rendszerváltással veszítette el a földjét, amelyért évszázadokon át harcolt, amelyet akkor sem érzett elveszítettnek, amikor kolhozba kényszerítették, mert tudta, melyik darab volt az övé, és élt benne a remény, hogy egyszer még az övé lesz. A rendszerváltással viszont az első lépésben nem kapta vissza ezt a földet, a második lépésben pedig – hiába minden tiltakozás, útlezárás – a földbirtokok összevonását, a kisbirtokok ellehetlenedését nem lehet megállítani.

Mivel rendhagyó könyvismertetésre vállalkoztunk, megengedhetőnek tartjuk elmondani még azt is, hogy a könyvben összefoglalt tanácskozás megtartása óta Magyarországon megjelent Torgyán Józsefnek, a Kisgazdapárt egykori vezérének, az Orbán-kormány mezőgazdasági miniszterének Antalltól Orbánig című emlékirata, amely érdekes adalékokat szolgáltat a szerzőink által ismertetett vitához, és tartalmazza az említett „elvtelen kompromisszumok” minősítését is. Torgyán könyvében elmondja, hogy ő és pártja az 1947. december 31-i állapot szerint akarta visszaállítani a tulajdonviszonyokat, vagyis olyan állapot szerint, amelyben az egyéni földtulajdon megengedett felső határa 200 hold, mintegy 116 hektár. Azért ezt az állapotot, hogy „ne lehessen a nagybirtokrendszert visszaállítani”, és a „magyar földek azok tulajdonába kerüljenek vissza, akik azt ezer éven át megművelték”. Politikai ellenfeleik – szerinte az igazi rendszerváltás ellenségei – azonban javaslatuk elfogadását – az Alkotmánybíróság támogatását is igénybe véve – megghiúsították. Így a magyar paraszt nem kapta vissza földjét, pedig sok helyütt piros-fehér-zöldre festett nyelű baltával kifeküdtek visszafoglalt földjükre, de hiába. A következmény szerinte az lett, hogy „a kommunista társadalomban pénzre és összekötetésre szert tettek szűk csoportja (tehát a kommunisták és a talpnyalók tábora) jut a parasztság véres verejtékkel megszerzett földjeihez”. A magyar parasztok pedig „tulajdonnal rendelkező, független gazdákból a bérmunkások rabszolgasorsára” kárhoztatottak lettek. Ezért Antall Józsefet és Orbán Viktort egyformán felelősnek tartja. Antall azért, mert „Dr. Antall Józsefnek, mint rendszerváltó miniszterelnökként világszer- te elismert vezetőnek módjában állott volna sokkal radikálisabb rendszerváltoztatás keresztülvitele. Hogy ezt nem tette, a magyar nép megbocsátani sosem fogja”. Orbán Viktort pedig azért, mert „Amikor a reprivatizáció elvetése miatt bekövetkezett nemzetrontás kapcsán kesergék, lehetetlen nem emlékeztetnem arra, hogy a Fidesz és személy szerint Orbán Viktor milyen körömszakadtáig harcolt azért, hogy senki se kaphasson vissza földet Magyarországon”.

SZERBIA: A POLITIKAI AKARAT HIÁNYA

„A miloševići korszakot lezáró választások, majd a négy év után megtartott újbóli parlamenti választások egyik nagy ígérete a különböző formában és alapon államosított, elkobzott és kisajátított vagyon visszaszámaztatása és kárpótlása volt” – állapította meg a tanácskozás egyik előadója, id. Korhecz Tamás. A szerbiai hely-

zet jellemvonása ugyanis ezzel a kérdéssel kapcsolatban az ígéretek nem teljesítése: a már említett nagyon csekély földvisszaadás, a Tartományi Képviselőház által erre vonatkozóan 2003 októberében kidolgozott törvényjavaslaton kívül ugyanis mindössze annyi történt, hogy Szerbia parlamentje – már a tanácskozás után – törvényt hozott arról, hogy 2006. június 30-ig az államosított, elkobzott és kisajátított vagyont nyilvántartásba kell venni. Holott az időközben kialakult erőteljes és elég jól szervezett mozgalom joggal hozott fel két lényeges érvet. Egyrészt azt, hogy a vagyon visszaszármaztatásával kapcsolatban eléggé ismert a helyzet ahhoz, hogy nyilvántartásba-vétel helyett már a visszaszármaztatásról hozhassanak törvényt. (Közismert, hogy Újvidék majdnem egész központját olyan épületek alkotják, amelyeket vissza kellene adni a korábbi tulajdonosok örököseinek, és ez nem is ütközne különösebb nehézségbe. Mert amikor – nem anyagi haszon miatt, hanem azért, mert az állam már nem tudott törődni a hatalmas lakásalappal, tehát egyetlen megoldás volt, hogy ezt a gondot a magántulajdonosokra bizza – a lakásokat aprópénzért eladták, az ilyen házakban lakók nem vehették meg lakásaikat.) Másrészt a folyamatban lévő privatizálás azzal a veszéllyel fenyeget, hogy olyasmit is eladnak, ami nem az övék, és ez részben jogi bizonytalanságot teremt, részben zavarja a privatizálást, elriasztja a külföldi befektetőket.

A visszaszármaztatást követelő mozgalomról is sokat elmondtak a tanácskozás résztvevői. Balla Ferenc és Balla István elmondták, hogy Zomborban már 1997 decemberében megalakult a vagyonukat visszakövetelő polgárok egyesülete. Szilágyi Anna részletesen ismertette a magyarkanizsai vagyon-visszaszármaztatási egyesület történelmét stb. Id. Pál Sándor már azt is elmondta, hogy a vagyon-visszaszármaztatásért harcoló vajdasági szervezetnek pontos kimutatása van az érdekeltekről. (A kimutatás mintegy tízezer (!) családról tud.) De – mint mondtuk – sem a mind szervezettebb és mind erélyesebben fellépő mozgalom, sem a megismételt ígéretek (legutóbb Miroljub Labus kormányalelnök ígérte meg Újvidéken tett látogatása alkalmával, hogy az állami tulajdonban lévő termőföld egy részéből kártalanítják az egykori tulajdonosokat) ellenére a vagyon-visszaszármaztatás terén úgyszólván semmi sem történt. Az ígéretek be nem tartásánál a leggyakrabban felhozott érv, hogy nincs elég pénz a kártalanításhoz. („Dinkic miniszter elegánsan bejelentette, hogy nem időszerű a törvény meghozása, mert még nem gyűlt össze elég pénz a kárpótlásra” – állapította meg a tanácskozáson Girizd Mária, de közben többen szóltak arról, hogy a vagyon visszaszármaztatása az esetek jelentős részében semmibe sem kerülne az államnak.) Hasonlóan elég gyakran felhozott érv, hogy túl sok föld visszaadásáról van szó (egy adatok szerint Vajdaságban 551 384 hektár szántóföldről, vagyis az egész megművelt földterületnek mintegy harmadáról), tehát ennyi igényt nem lehet nagyobb megrázkódtatás nélkül teljesíteni. (Id. Korhecz Tamás beszélt arról az agályról, hogy a mostani mezőgazdasági egységek feldarabolása „veszélyeztetné a gazdaságos megművelést”.) A visszaszármaztatás akadálya az is, hogy Szerbiában bonyolult tulajdonviszonyok alakultak ki: az állami és magántulajdon mellett még létezik a társadalmi vagyon is, most folynak a viták és próbálkozások a szövetkezeti, községi stb. vagyon visszaszármaztatásáról. Nem csoda tehát,

hogy ilyen helyzetben nehéz határozottabb akciót indítani. Eléggé nyilvánvaló azonban, hogy minden érvelés elsősorban a politikai akarat hiányát próbálja leplezni, hisz Szerbiának végre döntenie kell, hogy Európához akar-e tartozni vagy sem, és ha Európa mellett dönt, akkor teljesítenie kell az ezzel járó követelményeket, köztük az államosított, elkobzott vagyon visszaszármaztatásának feltételét is.

Szerbia Milošević utáni politikai életére ugyanis az jellemző, hogy a politikai elit szinte egyetlen komoly kérdésben sem képes határozott lépésre, és ezért időhúzásra, látszatintézkedésekre rendezkedik be. Minden eddigi kormány tudta, hogy a nemzetközi közösség kikényszeríti a hágai bíróság iránti nemzetközi kötelezettségek teljesítését, vagyis a megvádolt háborús bűnösök kiadását Hágának. Az eddigi kormányok mégis mindig csak a Washington által megfogalmazott ultimátumok utolsó percében léptek, sőt a Koštunica-kormány ezt az utolsó percet is elszalasztotta, és ezzel kiváltotta az amerikai szankciók életbeléptetését. Majd látszattmegoldásként a hágai vádlottak „önkéntes” jelentkezését választotta. Ami nyilvánvalóan porthintés. Mert részben – mint Hágában ki is mondták – milyen együttműködés az, amely az állami intézkedések helyett a vádlottak „önkéntességére” számít, részben ez az önkéntesség csak látszat (az egyik vádlottat pizsamában a kórházi ágyból vitték Hágába, a másik akkor jelentkezett „önként”, amikor a rendőrség végre körülzárta rejtékhelyét stb.) Minden eddigi kormány hangsúlyozta ragaszkodását Szerbia és Montenegró államszövetségéhez, közben semmit sem tett annak a montenegrói agálnak a leszerelésére, hogy az államszövetségen belül csakis lassabban haladhatna Európa és az Európai Unióhoz való csatlakozás felé, mert Szerbiában hiányzik a készség az európai feltételek teljesítésére. És amikor a mostani kormányt sarokba szorították, akkor is látszattmegoldásként csak az államszövetség alkotmányos okmányának módosítása született meg. Minden eddigi szerbiai kormány elképzelhetetlennek tartotta Kosovo függetlenné válását, de egyik sem tett semmit annak érdekében, hogy Szerbiát elfogadhatóbbá tegye a kosovói albánok számára. Ehelyett valami csodára várt. Vagy olyan csodára, amely lehetővé tenné a szerb tankok visszatérését Kosovóra, hogy ott folytassák, ahol Milošević abbahagyta, vagy olyan csodára, amely az albánokat rábírná Szerbia elfogadására. És amikor már a kérdés a körmükre égett, mert nyilvánvaló lett, hogy a világ nem vár addig, amíg a Szerbia által várt csoda eljön, megszületett a jelszó: autonómiánál többet, de függetlenség-nél kevesebbet kínálnak a kosovói albánoknak. Közben senki sem tudja, hogy ez mit jelent, főleg mi lehet abban a Szerbiában, amely nemcsak nem adja vissza Vajdaság 1974. évi autonómiáját, hanem még mindig állandóan ennek az autonómiának a korlátozásán dolgozik. Ilyen körülmények között a visszaszármaztatandó vagyon nyilvántartásba vétele csak egy újabb – tipikus – példája a látszatintézkedéseknek.